

vraag naar de directe en indirecte beleidsinvloed van professionele- en belangengroeperingen; daarmee ontbreekt inzicht in de mengeling van zeer verschillende motieven die achter de formeel gepresenteerde argumenten kon schuilgaan. Dit maakt het lastig om principieel-politieke stellingnames helder van gelegenheidsstandpunten te onderscheiden.

De slotconclusie van het boek is dat duidelijk geformuleerde beginseltegenstellingen steeds minder een rol hebben gespeeld bij de totstandkoming van wetgeving ten aanzien van kinderen. Als gevolg van haar beperkte optiek kan de auteur het ontstaan van die politieke consensus niet bevredigend verklaren, kan zij het ideologisch fundament en de maatschappelijke reikwijdte ervan niet afbakenen. Desondanks ziet zij in het ontbreken van politieke tegenstellingen op dit terrein (naast het functioneren van toevallige jurisprudentie) aanleiding om haar zorg uit te spreken over het democratisch gehalte van de wetgeving.

Brands-Bottema heeft nauwkeurig het topje van een ijsberg beschreven en nauwelijks onder de waterspiegel gekeken. Toch is haar inventarisatie van politieke argumenten op zichzelf zeker van waarde. Hoezeer die ook vraagt om diepgaander interpretatie in een breder kader, in elk geval is hier veel op een rij gezet van wat in de afgelopen eeuw in het parlement te berde is gebracht over wetgeving aangaande ouders en kinderen. Dit boek lijkt goed bruikbaar als een selectief uittreksel van- en een ingang tot de Kamerverslagen. In dat opzicht zou hoogstens als bezwaar kunnen gelden dat naast het persoonsregister niet tevens een zaakregister is opgenomen.

H. van Setten

J. Frieswijk, e. a., ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten-Leeuwarden: Friese Pers Boekerij, 1988, 192 blz., f19,90, ISBN 90 330 1380 0).

Deze ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van Domela Nieuwenhuis' verkiezing tot kamerlid verschenen bundel is samengesteld vanuit twee 'invalshoeken, die van de figuur van Domela Nieuwenhuis en die van de beweging in Friesland' (8). Van de twaalf verzamelde opstellen handelen drie dan ook niet over Domela en vijf niet over Friesland. Dat geeft het boek een wat hybride karakter, dat overigens aan de kwaliteit van de onderscheiden artikelen niets afdoet.

Rudolf de Jong opent de bundel met een degelijke levensschets, het enige stuk waarin ook het internationale aspect van Domela Nieuwenhuis' activiteiten aan bod komt. Fia Dieterens bijdrage over 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen' blijft steken in een beschrijving van diens persoonlijke contacten met Nellie van Kol en Wilhelmina Drucker en gaat geheel voorbij aan de voorname rol die Domela Nieuwenhuis in de antimilitaristische strijd aan de vrouw toekende. In twee mooie artikelen over Domela Nieuwenhuis en de kerk beschrijven Hille de Vries en C. W. Mönnich hem als de gesecculariseerde dominee (die hij óók was) en als bewonderaar en navolger van de Jezus-figuur. De Vries' opvatting dat Domela's 'afscheid van de kerk' niet tevens een afscheid van het geloof inhield (55), lijkt mij evenwel discutabel. Bertus Mulder behandelt de volgende fase in Domela's ideologische zwerftocht, de contacten met de 'kathedersocialisten' van 1878 tot 1882. Hij maakt duidelijk, hoe Domela Nieuwenhuis' toenemende radicalisme al gauw niet meer strookte met hun patriarchale opvattingen. (Als inspiratiebron voor Pekelharing c. s. geeft Mulder overigens alleen de Duitse *Verein für Sozialpolitik*, terwijl hun denken toch ook duidelijk Spenceriaans is.)

De progressieve beweging in Friesland vóór Domela Nieuwenhuis is het onderwerp van drie bijdragen: een goed gedocumenteerde en vermakelijke studie van Geart de Vries over de Friese multatulianen; J. J. Kalma's verslag over de Agema-zaak, een geval van klassejustitie in Schoterland in 1881, dat weliswaar minder opzien baarde dan de latere Hoogerhuis-affaire, maar volgens de auteur wel eens van beslissende invloed kan zijn geweest op latere Domela-stemmers; en een kwantitatieve analyse van de Friese veenstakingen — door Kerst Huisman — die helaas stopt voor 1888, het jaar van Domela's optreden.

De overige bijdragen zijn vanuit beide invalshoeken tegelijk geschreven en maken de titel van het boek dus het meest waar. Albert Meilink doet in zijn laatste artikel het verhaal van Domela Nieuwenhuis' relatie tot de voorlieden van de Friesche Volkspartij, dat samenraapsel van kiesrechtstrijders, socialisten en Fries-nationalisten, waarvoor Domela in 1888 in de Kamer werd verkozen. En Johan Frieswijk toont in een micro-analyse van de verkiezingen in het district Schoterland eens en voor altijd aan, dat het inderdaad de anti-revolutionaire kiezers zijn geweest die, door in de tweede ronde op Domela te stemmen, de socialistische beweging aan haar eerste parlementaire vertegenwoordiger hielpen.

Verhelderend is het nauwgezette, door de burgemeester van Appelscha opgetekende verslag van een voordracht die Domela Nieuwenhuis in 1889 in dat dorp heeft gehouden. Yme Kuiper heeft dit in het Leeuwarder Rijksarchief teruggevonden en vervolgens integraal overgenomen en uitstekend becommentarieerd. Al zijn biografen vermelden, dat Domela misschien geen geweldig schrijver was, maar als spreker zijn toehoorders mateloos wist te boeien. Wanneer hij aangehaald wordt, dan betreft dat echter vrijwel altijd geschreven bronnen. Op grond van dit document kan men zich nu ook een voorstelling vormen van Domela Nieuwenhuis' spreekvaardigheid. Het blijkt, dat 'us ferlosser' zijn redevoeringen doorspekte met aanhalingen van populaire versjes, eenvoudige gelijkenissen en aan het dagelijks leven ontleende voorbeelden, om met de hoopvolle boodschap te besluiten. Een laatste document, door de redactie als 'ansichtkaart van de Domela's betekenis voor de arbeiders in de Friese Zuidoosthoek' terecht aan de vergetelheid ontrukkt, wordt gevormd door de interviews die de journalist Rink van der Velde in 1960 onder oude Domelianen heeft gehouden.

Naar volledigheid is niet gestreefd, verklaart de redactie van de bundel en inderdaad komen wezenlijke aspecten van Domela's activiteit — anarchisme, antimilitarisme en buitenlands optreden — na het inleidende hoofdstuk nauwelijks aan bod. De niet al te pretentieuze verwachting, een bijdrage te leveren 'tot kennis van de persoon, het optreden en de geschriften van Ferdinand Domela Nieuwenhuis', wordt uiteraard wel waargemaakt.

A. Heering

P. Luykx, J. Roes, ed., *Gerard Brom. Een katholiek leven. Autobiografische aantekeningen* (Publikaties van het Katholiek documentatie centrum XVII; Baarn: Arbor, 1987, 240 blz., f37,50, ISBN 90 5158 002 9).

Gerard Brom (1882-1959) liet bij zijn dood een verzegelde archiefdoos met het opschrift *Autobiografie* na. Zij mocht pas in 1982 worden geopend. Er bleken aantekeningen en schetsen in te zijn opgeborgen die nog niet tot een afgerond verhaal waren geordend. Brom had deze hoofdzakelijk na zijn aftreden in 1952 als Nijmeegs hoogleraar geschreven. De uitgevers hebben dit materiaal zorgvuldig tot een boek bewerkt en de lezer is hun dankbaar voor hun